

**ОДНОРІДНІСТЬ У СЕМАНТИЧНИХ ЄДНОСТЯХ,
УТВОРЕНИХ СИНСЕМАНТИЧНИМИ ДІЄСЛОВАМИ
ЗІ ЗНАЧЕННЯМ РОЗМІЩЕННЯ ОБ'ЄКТА
(на матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди»)**

У статті висвітлено деякі суттєві ознаки семантичних єдностей, утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта в просторі, зокрема з'ясовано особливості експлікації поза межами дієслівної лексеми сем на позначення об'єкта, який розміщують, і означення простору, у якому відбувається розміщення предмета, схарактеризовано структурну організацію таких семантичних єдностей, особливості функціонування їх у формально-граматичній структурі речення й описано специфіку вияву в них мовного явища однорідності на матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди».

Ключові слова: однорідність, синсемантичне дієслово, семантична єдність, обов'язковий придієслівний компонент, мовотворчість Михайла Стельмаха.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки все більш виразною є тенденція комплексного вивчення дієслова, зокрема й в аспекті взаємодії лексичного і граматичного рівнів мови, що розкривається в його лексико-синтаксичній сполучуваності. Лексико-семантична система мови загалом і значення окремого дієслова зокрема є результатом специфічного відображення в мисленні і репрезентації у відповідних мовних формах фрагментів об'єктивної дійсності у ході трудової, пізнавальної, соціальної і духовної діяльності мовного колективу [3].

Численні лінгвістичні дослідження дієслова на матеріалі різних мов, зокрема в ідіостилях різних письменників, не вичерпують широкого спектру проблем, пов'язаних із багатоаспектною дієслівною природою. Незважаючи на значні досягнення українських і зарубіжних учених (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко, Т. Є. Масицька, В. М. Русанівський, С. О. Соколова, М. І. Степаненко, Л. М. Васильєв, Р. М. Гайсина, Г. О. Золотова, Н. Ю. Шведова, Х. Брінкман, Л. Теньєр, В. Шмілауер), актуальною залишається проблема дослідження дієслів щодо їхньої специфіки номінувати фрагменти позамовної дійсності, бути засобом інтерпретації особливостей авторського мовомислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує неабиякий дослідницький інтерес не лише в літературознавців, а й мовознавців до з'ясування специфіки творчості Михайла Стельмаха, які розглядають широке коло питань цього напрямку, зокрема в контексті дослідження мови письменника загалом (І. Білодід), особливостей експресивізації художньої мови (І. Завальнюк), синтаксичного плану вираження ідіостилю письменника (С. Марич).

Метою статті є з'ясування особливостей вияву категорії однорідності в семантичних єдностях, утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта в просторі, на матеріалі роману Михайла Стельмаха «Чотири броди». **Завдання:** схарактеризувати лексико-граматичну специфіку синсемантичних дієслів зі значенням

розміщення об'єкта на матеріалі зазначеного твору, виявити індивідуальні особливості використання Михайлом Стельмахом синсемантичних дієслів розміщення в мовній палітрі роману «Чотири броди», що є своєрідним втіленням авторського світобачення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лексичній семантиці дієслова, немов у «згорнутому» вигляді, міститься макет формально-граматичної структури речення з обов'язковими придієслівними компонентами [3, с. 98]. Значення синсемантичних дієслів зумовлює їхню обов'язкову сполучуваність із залежними словами-конкретизаторами, на основі якої реалізується потенційно закладений у дієсловах зміст. Разом синсемантичні дієслова й обов'язково залежні від них слова, що загалом відповідають обов'язковим придієслівним компонентам, утворюють семантичні єдності, репрезентовані підрядними словосполученнями, компоненти яких поєднані сильними прислівними зв'язками.

Синсемантичні дієслова зі значенням розміщення об'єкта в просторі (*розміщувати, розставляти, розташовувати, вмоцувати* та ін.) експлікують поза межами дієслівної лексеми дві семи: перша позначає об'єкт, який розміщують, і втілюється в іменниковій словоформі в знахідному відмінку, друга передбачає означення простору, у якому відбувається розміщення предмета, і допускає широкий спектр морфологічних засобів вираження – поєднання різноманітних прийменників локативної семантики з іменниками: *Зате батюшка прокляв і пана, і маляра, бо той його досить грішину, нічим не прикрити статуру помістив у пекло* (1, с. 68); *Він поклав почорнілий од часу фуганок на стілець* (1, с. 120); *Максим зітхнув, щось тихцем кинув у комірчину й почав відчиняти двері* (1, с. 473); *Приїдеш іншим разом, – на щось натякнув старий і поклав руку на срібні зацібки замкненої Біблії* (1, с. 125); *І вона мусить посміхнутися їм, покласти руки на йоржисті, чорний і золотистий, чубики* (1, с. 28).

У романі «Чотири броди» синсемантичні дієслова розміщення є високочастотними в організації речень дієслівної будови, де вони виступають структурними центрами нагромадження однорідних понять, які нанизуються одне на одного в лінійній послідовності. Здебільшого, у спрогнозованих синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта трикомпонентних семантичних єдностях з обов'язковим придієслівним компонентом об'єктного значення і з обов'язковим придієслівним компонентом обставинного значення, ряд однорідних утворюють залежні компоненти об'єктного значення: *Незабаром Василина, розгойдуючи драбинкою одягнені спідниці, поставила на стіл і хліб, і зайчатину, і тушковану капуста, і чарки* (1, с. 179); *Змастивши коломазю колеса, Чигирин кинув на воза торбинку з коржем, збиту косу, граблі і почав запрягати коні* (1, с. 379).

Михайло Стельмах як умілий майстер словесного живопису розширює структуру обов'язкового придієслівного компонента обставинного значення, увівши до нього ряд однорідних членів: *От кого ти поставиш у таку ніч десь біля верби, ставочка чи полукипка?* (1, с. 138). Обов'язковий придієслівний компонент обставинного значення в утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта трикомпонентних семантичних єдностях може мати кількохелементне словесне вираження для деталізованого означення простору, у якому розміщують об'єкт: *Магазаник налив у них з гранчастої пляшки якоїсь темноокої ядухи* (1, с. 179).

У реченні *Його тепер завжди будять передгроззя і грози; на землю вони заносять дощ, а в його нутро тривогу* (1, с. 125) Михайло Стельмах майстерно об'єднав два комплекти обов'язкових залежних компонентів придієслівної залежності синсемантичного дієслова *заносять*: *дощ на землю* (ДС + ІЗ + на ІЗ) і *тривогу в нутро* (ДС + ІЗ + в ІЗ). До

того ж, хоча залежні іменники з першого набору для дієслова *заносять* мають пряме значення, а з другого – переносне, однак їхнє органічне поєднання майстром художнього слова викликає неабияке захоплення.

Специфіка побудови тексту Михайлом Стельмахом виявляється й у наявності в романі «Чотири броди» синтаксично однаково змодельованих семантичних єдностей, але з різним інформаційним наповненням. Такий прийом побудови семантичних єдностей употужнює зображальні можливості передачі емоцій, думок людини як певної системи, де наступні чуття гостріші за попередні. У мові роману «Чотири броди» поширені реченнєві конструкції зі спрогнозованими синсемантичними дієсловами розміщення об'єкта в просторі трикомпонентними семантичними єдностями, побудованими за моделлю «синсемантичне дієслово + іменник в знахідному відмінку + іменник в знахідному відмінку з прийменником *на*» (ДС + ІЗ + *на* ІЗ): *В тяжких думках вона **поклала** на кінці коромисла випране шмаття, зручніше **вмостила** коромисло на плече і, погойдуючись, пішла до хати, а навздогін їй по-дитячому схлипувала й смоткала берег осіння хвиля* (1, с. 56).

Стельмаховому стилю властиві легкі щодо побудови та сприймання читачем синтаксичні конструкції з однорідними синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення, у яких, з одного боку, посилюється значущість самих дієслів у реченні, а з іншого – речення набуває ритмічності та легкості в сприйманні: *На його голос Роман і Василь **повернули** гривастих до воріт, на ходу **вкинули** шаблі в піхви, **перезирнулись** і одразу насочились перебільшеною смиренністю* (1, с. 175); *Магазаник **кинув** книгу на стіл, **схопив** дробовика, **відсунув** залізні засуви і сторожко **вийшов** із хати* (1, с. 312); *Оксана дуже любила **слати** полотна на іному березі недалеко від дівочого броду, отам, де й вона колись із дівчатами **пускала** на воду купальські вінки* (1, с. 49); *Він сам, зі свічею в руці, відчинив **пересохлі** двері, **пустив** до оселі непроханих гостей, **поставив** свічу перед образом спасителя, який тримав у руці поколупану землю* (1, с. 320).

Часом синсемантичні дієслова зі значенням розміщення об'єкта в просторі вступають в однорідні відношення із синсемантичними дієсловами інших лексико-семантичних груп, які структурують двокомпонентні і трикомпонентні семантичні єдності. У реченні *З такими думками він зайшов до оселі, **поклав** у кишеню свіжу пампушку, **зняв** з кілочка рушницю, перевірів, чи заряджена, та й рушив у дорогу за своєю любов'ю чи, може, за ганьбою* (1, с. 82) є п'ять однорідних синсемантичних дієслів-присудків *зайшов, поклав, зняв, перевірів, рушив*, з яких перше, четверте і п'яте утворюють у реченні двокомпонентні семантичні єдності, а синсемантичні дієслова зі значенням розміщення об'єкта в просторі *поклав, зняв* разом з обов'язково залежними словами структурують трикомпонентні семантичні єдності за моделями ДС + ІЗ + у ІЗ (*поклав пампушку у кишеню*), ДС + ІЗ + з ІР (*зняв рушницю з кілочка*).

Засобом рельєфного відтворення думок письменника є нагромадження однорідних синсемантичних дієслів зі значенням розміщення об'єкта в просторі в межах однієї реченнєвої структури: *Тільки домчали до подвір'я Чигирина, а той з гребеня хати і **жбурнув** на них кілька гранат, наробив шелесту, а далі **скинув** з другого боку стріхи пару десятків сніпків, **вивів** з горища коня, **скочив** на нього і подався в ліси* (1, с. 336) – порівняймо: ***жбурнув** кілька гранат на них, **скинув** пару десятків сніпків з другого боку стріхи, **вивів** коня з горища*; – Скажу, – **повісив** одежину на кілок, **підійшов** до шафи, **налив** у чарки горілки, одну подав Безбородьку (1, с. 183) – порівняймо: **повісив** одежину на кілок, **налив** у чарки горілки.

Проте, очевидно, згідно із законом «економії мовних ресурсів», у трикомпонентних семантичних єдностях, утворених синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта в просторі, обов'язкові компоненти придієслівної залежності об'єктного значення можуть бути елімінованими: *Вона **підхопила** Безбородькову свиту і торбу з одягом, **винесла з хати** і **кинула** далеко за поріг, ближче до свиней (1, с. 181) – хоч **винести** що?, **кинути** що?. Однак відсутність таких обов'язкових залежних компонентів не робить це речення збитковим у значеннєвому плані, а, навпаки, засвідчує майстерність автора сконденсувати думку, уникаючи повторів тих самих слів – *свиту* і *торбу* з одягом.*

Подібними є процеси елімінації обов'язкових компонентів придієслівної залежності об'єктного значення в інших реченнях, які можна кваліфікувати як контекстуально неповні: *Ти любив її колись, і твій батько любив, – метнулась до закутка, звідти **винесла** діжечку, фартухом обтерла її, **поставила** на току, **перевернула** догори дном, **вмістила** на днище горня, що здіймало пару, гличик в холодним кисляком, хліб і огірки – просту селянську вечерю, яка нагадала йому ті літа, коли ще жону його тато й мама (1, с. 214) – хоч **поставила** що? **діжечку**, **перевернула** що? **діжечку**. У цьому реченні є чотири синсемантичні дієслова зі значенням розміщення об'єкта в просторі (*винесла*, *поставила*, *перевернула*, *вмістила*), які своїм семантичним потенціалом орієнтовані на структурування трикомпонентних семантичних єдностей: *винести* що? *звідки*?, *поставити* що? *куди*?, *перевернути* що? *куди*?, *вмістити* що? *куди*?. Однак друге і третє з цього переліку дієслів утворюють у структурі названого речення неповні семантичні єдності, очевидно, з метою уникнення повторів слова *діжечка*. Натомість четверте дієслово *вмістила* утворює семантичну єдність розширеної структури (*вмістила на днище горня, гличик, хліб і огірки – просту селянську вечерю*) через уведення до її складу ряду однорідних членів речення (*горня, гличик, хліб, огірки*) з узагальнювальним словом (*вечерю*), що у формально-синтаксичній структурі речення належать до структури обов'язкового компонента придієслівної залежності об'єктного значення.*

У реченні *Полюбувалися з усіх боків, я навіть до шиї приміряла їх, а потім **загорнула** в пілочку і **заховала** в скриню* (1, с. 101) використано два синсемантичні дієслова *згорнути* (що? у що?) і *заховати* (що? у що?), названа якими дія спрямована на той самий предмет – *цяцьки*. До того ж, у структурованих цими дієсловами синсемантичних єдностях (за моделлю ДС + ІЗ + в ІЗ) позиція обов'язкового компонента придієслівної залежності об'єктного значення (ІЗ) вербально не заповнена через вказівку на нього (хоч і опосередковано за допомогою займенника *їх*) у попередній семантичній єдності *приміряла їх до шиї*. Подібний варіант елімінування обов'язкового компонента придієслівної залежності об'єктного значення при синсемантичному дієслові зі значенням розміщення об'єкта в просторі спостерігаємо в реченні *Стах зчавив його сорочку на грудях, шарпнув до себе лісника і з силою **опустив** у воду, а потім **підтягнув** до себе* (1, с. 113) – пор.: *опустив* кого? *лісника*; *підтягнув* кого? *лісника*, що очевидно з попередньої семантичної єдності – *шарпнув до себе лісника*.

У реченні *А якось і додому **приніс** охлялих, замерзлих птахів, відходив у теплі, **поклав** у мішок та й **завіз** на озимину* (1, с. 393) також є синсемантичні дієслова *приніс*, *поклав*, *завіз*, однак лише перше з цієї тріади в межах реченнєвої структури має повний набір обов'язкових залежних компонентів (*приніс птахів додому*), а інші два, будучи орієнтованими на того ж об'єкта (*птахів*), функціонують у неповних семантичних єдностях із контекстуально елімінованим обов'язковим компонентом придієслівної залежності об'єктного значення.

Така тріадна однорідність утворених синсемантичними дієсловами семантичних єдностей з елімінуванням обов'язкових компонентів придієслівної залежності (найчастіше об'єктного значення) не є поодиноким в словесному живописі Михайла Стельмаха: *Залишившись на самоті, Ярослав Гримич дістав з-під лави вербовий кошик з пахучим купальським зіллям, понюхав його і почав **розтрушувати по підлозі*** (1, с. 187) – порівняймо: *розтрушувати що? зілля*; *Нарешті Магазаник з харчовою торбинкою в руці заходить до хати, **скидає** смушкову шапку, з снігом **кидає на лаву*** (1, с. 182) – порівняймо: *кидає що? шапку*; *Вам, жінкам, більше дано волі до нашого брата, – насмішувато відповідає чоловік, **скидає з плеча своє знаряддя і ставить по той бік воріт*** (1, с. 117) – порівняймо: *ставить що? знаряддя*; *Григорій **зняв з плеча гвинтівку, поставив у куток і, як батько, попрохав:** – Не плачте, не треба* (1, с. 366) – порівняймо: *поставив що? гвинтівку*; *Данило легко підняв дівчину на руки, бережно **поклав на ліжко, застелене пасманистим рядном, і схилився над нею*** (1, с. 203) – порівняймо: *поклав кого? дівчину*.

Висновки дослідження. Спостереження за семантичними єдностями, утвореними синсемантичними дієсловами зі значенням розміщення об'єкта, щодо різних способів вияву в них категорії однорідності засвідчують осмислене, цілком умотивоване, ефективне із зображального й художнього погляду використання М. Стельмахом лексико-граматичних багатств української мови. У проаналізованих семантичних єдностях поряд із синтаксичним явищем однорідності частотним є елімінування окремих обов'язкових компонентів придієслівної залежності об'єктного чи обставинного значення, що становить прикметну ознаку мовотворчості Михайла Стельмаха.

Перспектива подальших наукових розвідок можлива у вивченні інших, досі не досліджених семантичних єдностей, спрогнозованих синсемантичними дієсловами інших лексико-семантичних груп, специфіки їхнього функціонування в реченневих структурах, що уможливить цілісну інтерпретацію особливостей мовотворчості Михайла Стельмаха.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І. К. Мовна щедрість художника (Мовно-стилістичні засоби творів М. П. Стельмаха) / І. К. Білодід // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 5. – С. 28–34.
2. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / Інна Завальнюк // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 39–47.
3. Іваницька Н. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення / Ніна Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97–104.
4. Марич С. М. Особливі синтаксичні форми у творах Михайла Стельмаха : навч. посіб. / С. М. Марич. – Київ : ВІПОЛ, 1997. – 95 с.

ДЖЕРЕЛО

1. Стельмах М. П. Чотири броди : роман / М. П. Стельмах. – Київ : Дніпро, 1989. – 608 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ДС – синсемантичне дієслово;

ІР, ІД, ІЗ, ІО, ІМ – іменник в родовому, давальному, знахідному, орудному, місцевому відмінку.

Савчук Т. Однородность в семантических единствах, образованных синсемантическими глаголами со значением размещения объекта (на материале романа Михаила Стельмаха «Четыре броды»)

В статье освещены некоторые существенные признаки семантических единств, образованных синсемантическими глаголами со значением размещения объекта в

пространстве, в частности определены особенности экспликации за пределами глагольной лексики сем для обозначения объекта, который размещают, и определения пространства, в каком осуществляется размещение предмета, охарактеризовано структурную организацию таких семантических единств, особенности их функционирования в формально-грамматической структуре предложения и описано специфику выражения в них языкового явления однородности на материале романа Михаила Стельмаха «Чотири броди».

Ключевые слова: однородность, синсемантический глагол, семантическое единство, обязательный приглагольный компонент, языкотворчество Михаила Стельмаха.

Abstract

Savchuk T. Homogeneity in the semantic unities created by synsemantic verbs with the meaning of object placement (based on the «Chotyry Brody» novel by Mykhailo Stelmakh).

At the present stage of the development of linguistic science the tendency of complex study of verb is becoming more and more evident, particularly in the aspect of the interaction of lexical and grammatical levels of language. Therefore, the subject of our study was the lexicogrammatical features of synsemantic verbs with the meaning of placement and the peculiarity of their functioning in terms of the linguistic phenomenon of homogeneity in the literary art of Mykhailo Stelmakh.

The purpose of the article is to find out the specificity of the homogeneity manifestation in the semantic unities with the meaning of the object placement created by the synsematical verbs, which were selected from the novel «Chotyry Brody» by Mykhailo Stelmakh.

Various methods and techniques of linguistic analysis are used in the work: methods of distributional and contextual analysis are used to determine verbal semantic placement in the text and to identify conditions for their semantic potential implementation; semantic-componential method is used to determine the seme composition of synsemantic verbs of placement; descriptive and observational methods are used for the systematization and classification of verbal units of placement; modeling method is used for distinguishing the typical structures of semantic unities, formed by synsemantic verbs, and identifying the specifics of lexical-grammatical content of the dependent positions in them.

Synsemantic verbs with the meaning of the object placement (to dispose, to arrange, to position, to put up, etc.) explicate two semes beyond the verb lexeme: the first one indicates the object that is placed, and is implemented in the form of a noun in the accusative case. The second one provides the space definition, in which the placement of an object takes place, and admits a wide range of morphological ways of expression - a combination of various prepositions of locative semantics with nouns.

In the work «Chotyry Brody», synsemantic verbs are frequently used in the organization of the verb-based sentences, where they can become the structural centers of the accumulation of the homogeneous concepts that are laid on each other in a linear sequence. In three-component semantic unions with an obligatory adverbial component of object value and with an obligatory adverbial component of circumstantial value, predicted by synsemantic verbs with the meaning of object placement, homogeneous sequences form dependent components of both objective and adverbial value.

Mykhailo Stelmach's specifics of text constructing in «Chotyry Brody» is also shown in the evidence of syntactically equally simulated semantics, but diverse in content unities. This method

of semantic unities constructing exacerbates the figurative possibilities of transferring emotions, thoughts of a man as a certain system, where the following feelings are acuter than the previous ones. The means of the expressive reproduction of the writer's thoughts is the accumulation of homogeneous semantic verbs with the meaning of object placement within a single sentence structure.

The observation of the semantic unities created by synsemantic verbs with the meaning of object placement, concerning various ways of revealing the linguistic phenomenon of homogeneity in them, is proved to be a meaningful, well-motivated, effective use of lexico-grammatical richness of the Ukrainian language. In the analyzed semantic unities, along with the syntactic phenomenon of homogeneity, the elimination of certain obligatory components of the literal dependence of the object or circumstance is also frequent, which is a noteworthy feature of Stelmakh's language.

Key words: *homogeneity, synsemantical verb, semantic unity, obligatory verb-dependent component, the works of Mykhailo Stelmakh.*

References

1. Bilodid I. K. *Movna shchedrist' khudozhnyka (Movno-stylistychni zasoby tvoriv M. P. Stel'makha) / I. K. Bilodid // Ukrayins'ka mova i literatura v shkoli. – 1972. – № 5. – S. 28–34.*

2. Zaval'nyuk I. *Ekspresyvnny syntaksys prozy Mykhayla Stel'makha / Inna Zaval'nyuk // Ukrayins'ka mova. – 2012. – № 3. – S. 39–47.*

3. Ivanyts'ka N. *Vplyv spoluchuvanosti povnoznachnykh sliv na utvorennya komponentiv syntaksychnoyi struktury rechennya / Nina Ivanyts'ka // Movoznavstvo. – 2001. – № 3. – S. 97–104.*

4. Marych S. M. *Osoblyvi syntaksychni formy u tvorakh Mykhayla Stel'makha : navch. posib. / S. M. Marych. – Kyiv : VIPOL, 1997. – 95 s.*